

UOT:37.1.

BİOLOGİYA TƏLİMİNDƏ ANLAYIŞLARIN YERİ VƏ ROLU*Dosent Şeyxzamanlı Arifə Bahəddin qızı**Əsgərsoy Hafizə Eyvaz qızı*aynuriw@mail.ru

Xülasə: *Məqalədə dərsin tədrisində anlayışların rolu araşdırılır. Dərsdə şagirdlərin təfəkkürünün inkişafında anlayışların rolu göstərilir. Qeyd edilir ki, anlayışları bilərək insan düşünür. İnsanın təfəkküründə anlayışlar hərəkətdədir, onlar biri digərinə keçir, bir-biri ilə əlaqələnir. Ümumiyyətlə anlayış şagirdlərin təfəkkürünün və biliklərinin ümumiləşdirilmiş formasıdır.*

Açar sözlər: anlayış, təfəkkür, idrak

Ключевые слова: понятие, осознание, мышление

Key words: understanding, thinking, cognition

Bioloji anlayışlara misal göstərin.

Anlayışlar real dünyanın təzahürlərini, əşyaların ümumi spesifik xüsusiyyətlərini ifadə edən insan təfəkkürünün ali formasıdır. Fənni anlamaq onun spesifik xüsusiyyətlərini mənimsəmək deməkdir.

Anlayışları bilərək insan düşünür. Düşüncə dünyada olan reallığı əks etdirir və o, biliksizlikdən bilik qazanmağa gedən yolda bir neçə mərhələ keçir. Dialektikada anlayışlar dinamikdir. Yəni insan təfəkküründə anlayışlar hərəkətsiz deyil. O, daim hərəkətdədir, onlar biri digərinə keçir, biri digəri ilə əlaqələndirilir. Belə olmasa anlayışlar canlı həyatı əks etdirə bilməz.

Təsəvvürlər kimi, anlayışlar da obyektiv gerçəkliyin bizim şüurumuzda inikasıdır, lakin onlar bu gerçəkliyi daha dərindən, daha tam, daha geniş əks etdirirlər. Bioloji anlayışda külli miqdarda bioloji proseslərin mühüm xüsusiyyətləri qavranılmış, əks olunmuşdur.

Anlayışlar şagird təfəkkürünün və biliklərinin ümumiləşdirilmiş formasıdır.

Anlayışın necə əmələ gəldiyinə nəzər salaq. Məsələn, uşağın təfəkküründə “alma” anlayışı necə formalaşır, ilk anda əşyanı hissetmə qabiliyyəti (bərkdir, suludur) yaranır. Sonra uşaq almanın dadına baxır və burada hissetmə qəbuletməyə keçir. Qəbuletmənin əsasında insan daxildə yaddaşında qalan bir obraz yaradır, təsəvvürlər əmələ gəlir (ilk dəfə bu meyvəni yemiş uşaq hətta alma şəklini görəndə belə onu istəyir. Çünki yaddaşında onun obrazı vardır) Ümumiləşdirilmiş təsəvvürlər anlayışları yaradır (uşaq böyüdükcə sonra kökü, gövdəni, yarpağı, çiçəyi meyvəni, toxumu öyrəndikdən sonra alma haqda tam anlayışa malik olur).

Xarici aləmi dərk etməklə hər bir insan cisim və hadisələri, onların əlamətlərini hiss orqanları ilə duyur, qavrayır, sonra təsəvvür edir, nəticədə ümumiləşdirmə yaradılır. Bunu təxmini olaraq, aşağıdakı kimi təsəvvür etmək olar.

İnsan-hiss-duyğu-qavrama-təsəvvür-anlayış-mühakimə-ümumiləşdirmə.

Deməli, anlayış ümumiləşdirilmiş təsəvvürdür.

Müəllim məqsədə nail olmaq üçün: a) problemi düzgün müəyyənləşdirməli; b) anlayış məntiqi ardıcılıqla izah edilməli; v) müqayisə, təsnifləşdirmə və müxtəlif obyektləri təyin etmək üçün şagirdlərin müstəqil işləri təşkil olunmalı; q) ümumi və xüsusi anlayışları, onların fərqli və ümumi cəhətləri sistemlə təkrarlanmalı; d) anlayışlar praktik qavramaq və dərk etmək üçün çalışma və tapşırıqlar üzərində işlədilməli, yoxlama işləri aparılmalıdır.

Müəllim hər kursda əsas anlayışları ayırd etməyi bacarmalı, onları yadda, diqqət mərkəzində saxlamalıdır.

Orta məktəb bioloji anlayışlar nəzəriyyəsinə aşağıdakıları daxil etmək olar:

Biologiya dərsləkləri elmi və praktiki anlayışların əsasıdır. Anlayışlar şagirdlərin düşüncə və tərbiyəsində əsas rol oynayır. Anlayışlar tədris prosesində inkişaf etdirməli, mənimsədilməlidir.

Anlayış-beynin ən yüksək məhsuludur. Anlayışlar bioloji prosesin ümumiləşdirilmiş inikasıdır; onlar bioloji proseslərin obyektiv əlaqələrini və bioloji inkişafın qanunauyğunluqlarını əks etdirirlər. Buna görə anlayışlar sisteminin mənimsənilməsi prosesin səbəb əlaqələrini və qanunauyğunluqlarını başa düşmək üçün lazımdır. Yalnız əsas bioloji anlayışlar sisteminə yiyələnmək vasitəsi ilə şagirdlər bir elm kimi biologiyayı başa düşməyə yaxınlaşa bilərlər. Məsələn, "Hüceyrə" əsas anlayışlardan biridir. Şagird bu anlayışın mahiyyətini tam dərk edən zaman canlı aləmlə cansızın fərqlərini anlamağa bilər. Bitkinin vegetativ və ya generativ orqanlarının quruluşunu, funksiyalarını, onların canlılar aləmində rolunu dərk edərkən zaman bir elm kimi biologiyayı tam dərindən anlamağa bilər. Bioloji anlayışları təşəkkül etdirmək nəinki idrakı cəhətdən həm də ideya-tərbiyə cəhətdən, məktəbdə biologiya tədrisinin ən mühüm vəzifələrindən biridir.

Biologiyanın tədrisində anlayışların təşəkkül tapması məsələsini əməli surətdə həll edərkən, bioloji təsəvvürlər yaratmaq vəzifəsindən onun mühüm fərqlərini nəzərə almaq lazımdır. Təsəvvüf deyil ki, biz, təsəvvürlərə tətbiqən «əmələgəlmə», «yaradılma» terminlərindən istifadə edirik; anlayışlara gəldikdə «təşəkkül» haqqında söhbət gedir. Məktəblidə bioloji təsəvvürlərin xeyli hissəsi tədris prosesindən asılı olmayaraq yaranır və onların mənbəyi qeyri-tədris materialı (bədi ədəbiyyat, bədii kinofilmlər, televiziya və i.ə.) olur. Hətta müəllimin rəhbərliyi altında tədris prosesi gedirdə keçmişin şagirdlərdə yaranmış obrazları son dərəcə fərddir. bir şagirdin təsəvvüründə eyni hadisənin bir cür, başqasının təsəvvüründə digər xüsusiyyətləri üstünlük təşkil edir.

İnsan nəyi isə anlamaya başlayan zaman düşünür. Düşünmə hər zaman problem və suallardan başlayır.

Bioloji anlayışlar təlim materialının ən mühüm tərkib hissəsini təşkil edir.

Bioloji tədrisin ən başlıca vəzifəsi bioloji anlayışların mahiyyətinin düzgün başa düşülməsinin, onun inkişafının və sisteminin müəyyənləşdirilməsidir.

Məktəb biologiya kursunda morfoloji, anatomik, fizioloji, ekoloji, sistematik, sitoloji, genetik anlayışlardan istifadə olunur.

Anlayışlar sadə və mürəkkəb olur.

Hər bir sadə anlayış tədricən inkişaf edir, mürəkkəbləşir. Məs., sadə anlayış olan "Çiçək" mövzusunun tədris edərkən onun tam və qeyri-tam, bircinsli və ikicinsli olması, çiçək qrupları haqqında məlumat aldıqdan sonra bəhsin sonunda sadə anlayış artıq mürəkkəbləşmiş olur. Şagird çiçəyin anatomiyası, fiziologiyası, morfologiyası haqqında məlumat almış olur.

Kök, gövdə, toxum və s. başqa bitki orqanları haqqında da verilən məlumatlar tədricən sadə anlayışlardan mürəkkəb çevrilir.

Xüsusi anlayışlar bir kurs daxilində inkişaf edir. Məsələn, bitkilərə aid xüsusi anlayışlara qidalanma, fotosintez, yarpağın, çiçəyin, kökün morfologiyasını göstərmək olar. Heyvanlara aid xüsusi anlayışlara onların daxili və xarici quruluşunu, qidalanmasını, çoxalmasını; insana aid olanlara isə morfologiyası, hüceyrəvi və orqanizmin ümumi quruluşu haqqında verilmiş anlayışları daxil etmək olar.

Ümumbioloji anlayışları bioloji qanunauyğunluqlara, canlı orqanizmlərə, canlı təbiətə aid olanları göstərmək olar.

Burada anlayışları sadə və mürəkkəb şəkildə təsnifləşdirmək nisbi xarakter daşıyır. İlk baxışdan sadə hesab etdiyimiz anlayış sonra mürəkkəbləşir. Məsələn hər hansı orqan-kök, gövdə, yarpaq və s. əvvəlcə sadə anlayışdır. Belə ki, şagirdlər əvvəlcə bu orqanların morfoloji əlamətlərinə görə tanıyır. Sonra kökün, yarpağın və s. anatomik quruluşunu, onlarda gedən

fizioloji prosesləri, ekologiyasını öyrəndikdən sonar dərk edirlər ki, bitkinin orqanları həm də son nəticədə mürəkkəb anlayışdır.

Xüsusi anlayışlar arasında qarşılıqlı əlaqə yaratmaqla onları birləşdirmək olar. Məsələn, tənəffüs bütün canlılar üçün xarakterikdir. Ona görə bitki və heyvanların tənəffüs prosesini və sistematikasını izah edərək onları ümumiləşdirmək və müqayisə etmək vacib şərtidir.

Məlumdur ki, ümumbioloji anlayış ona görə deyilir ki, ayrı-ayrı kurslarda canlı orqanizmlərə məxsus olan ən ümumi prosesləri və qanunauyğunluqları öyrənir. Məsələn, hüceyrə bütün orqanizminin quruluş və inkişaf vahididir. Quruluşla funksiyanın vahidliyi, mühitlə orqanizmlərin qarşılıqlı əlaqəsi, orqanizmlərin öz-özünü törətməsi, tənəffüsü, maddələr mübadiləsi, onların enerjiyə çevrilməsi və s.

Anlayışlar hamı üçün dəqiq, aydın, birmənalı, yəni eyni olmalıdır. Müəllim şagirdlərin anlayışlarla bağlı yanlışlıqlarını düzəltməlidir. Təcrübə göstərir ki, şagirdlər tərəfindən fəal zehni işin gedimdə mənimsənilmiş olan bioloji anlayışlar şüura daha möhkəmcəsinə daxil olur, xüsusilə müntəzəm surətdə bir sistemdə cəmlənir və sonrakı dərkətmənin vəsiləsi olur. Bioloji anlayışlara yiyələnməni məktəbdə müəllimin rəhbərliyi altında şagirdlərin özlərinin aktiv zehni fəaliyyəti kimi göstərmək olar. Məsələn, “Örtülütoxumlular” şöbəsinin fasilələri tədris olunarkən müəllim canlı bitkilər, herbarilər, rəngli tablolar, kompyuterin köməyi ilə filmlər nümayiş etdirməlidir. Bununla yanaşı şagirdlərə müxtəlif tapşırıqlar verilə bilər. Biologiya kabinetində bəzi bitkilər əkilib vegetasiya dövrü müşahidə oluna bilər və s. Anlayışların tam dərk olunması üçün bütün metodlardan istifadə olunmalıdır.

Digər anlayışlar kimi bioloji anlayışlar da onlar haqqında tam dəqiq təsəvvür yarananda və ya müşahidələr zamanı daha düzgün dərk olunur. Bu zaman ən səmərəli yol təbii preparatlar və sərbəst işlərdir. Məsələn, “Fotosintez” anlayışı. Bu anlayışı daha düzgün dərk etmək üçün yarpağın bir hissəsini bağlayıb bir neçə gündən sonra o hissədə sarı rəngin əmələ gəldiyini gördükdə fotosintez prosesinin bitkinin həyatında nə qədər əhəmiyyətli olduğunu şagirdə anlatmaq olar. Bu prosesin canlılara əhəmiyyətini isə müəllim kompyuterin köməyi ilə bu haqda filmlər nümayiş etdirib daha dəqiqliklə izahat edə bilər. Müəllim fotosintezə aid yarpaq üzərində aparılan təcrübəni ev tapşırığı kimi də verə bilər. Beləliklə, anlayışlar insan şüurunda bioloji hadisələrin ümumi mühüm xassələrinin əlaqələrinin və münasibətlərinin əks etdirilməsi deməkdir.

Ədəbiyyat

- 1.Mehrabov A.O. Azərbaycan təhsilinin müasir problemləri, Bakı, 2007
2. Mərdanov M.C. Müstəqillik və təhsil islahatı. Azərbaycan müəllimi. 1998
3. Mehrabov A.O. Pedaqoji texnologiyalar. Bakı, 2001

МЕСТО И РОЛЬ ПОНЯТИЙ В ПРЕПОДАВАНИИ БИОЛОГИИ

Доцент Шейхзаманлы Арифə Бахаддиновна, Аскерова Хафизе Ейвəз

Резюме

В статье рассматриваются значение понятий в преподавании биологии в средней общеобразовательной школе. Отмечается, что понятие-это отображенное в мышлении единство существенных свойств и связей предметов, мысль выделяющая и обобщающая предметы. В учебном процессе оно является как методом исследования, так и источником новых знаний.

THE PLACE AND ROLE OF CONCEPTS IN TEACHING BIOLOGY***Shexzamanli Arifa Bahaddin, Asgerova Hafiza Eyvaz******Summary***

The article examines the role of concepts in teaching the lesson. The lesson shows the role of concepts in the development of students' thinking. It is noted that a person thinks by knowing concepts. Concepts are in motion in human thinking, they move from one to another, they connect with each other. In general, understanding is a generalized form of students' thinking and knowledge.